

**Prelegerea susținută de Președintele Curții
Constituționale, domnul Marian ENACHE,
cu ocazia lansării proiectului „Tradiția constituțională
și perspectivele constituționalismului în România”,
dedicat împlinirii a 100 de ani de la adoptarea
Constituției României, în martie 1923. Evenimentul
a fost organizat de Institutul de Cercetări Juridice al
Academiei Române la data de 29 septembrie 2022.**

**Distinse domnule profesor Ioan Aurel POP, președinte al Academiei Române,
Distinse domnule profesor Mircea DUȚU, director al Institutului de Cercetări Juridice
al Academiei Române,**

Onorat auditoriu,

Vă rog să-mi permiteți să adresez un salut cordial domnului președinte al Academiei Române și domnului director al Institutului de Cercetări Juridice al Academiei Române.

Doresc să vă felicit sincer pentru inițiativa lansării proiectului „Tradiția constituțională și perspectivele constituționalismului în România”, consacrat aniversării centenarului Constituției României Mari din 1923.

Apreciez în termeni superlativi binevenita inițiativă a Academiei Române, a domnului președinte al Academiei și a domnului profesor Mircea Duțu, de a dezbate, aprofunda și releva aspectele esențiale ale tradiției noastre constituționale, precum și perspectivele de afirmare a constituționalismului românesc în spațiul juridic comun al Uniunii Europene.

La această manifestare științifică ce se va desfășura în formatul unui ciclu de conferințe lunare vor participa specialiști renumiți în materie, care, sunt convins, vor contribui în mod substanțial la cunoașterea mai profundă și mai adecvată a istoriei și a viitorului constituționalismului românesc.

Desigur că în intervenția mea, cu totul rezumativă și selectivă, nu voi recurge la o analiză și o evaluare a constituțiilor și a fenomenului de constituționalitate din România, deoarece acest demers de mare complexitate implică în sine o cercetare științifică istorică și juridică amplă și în profunzime a instituțiilor politice care au existat în perioade și contexte istorice diferite, consacrate în acte constituționale și asimilate în starea de constituționalitate a societății.

Documentele juridice cu un conținut prevalent politic, considerate așezământul fundamental al unui stat și al unei societăți, sunt și rămân constituțiile, întrucât acestea privesc organizarea statală, nucleul ordinii de drept, regimul politic, raporturile dintre puterile statului, dintre acestea și cetățenii săi, drepturile și libertățile fundamentale, valorile supreme ale

unui anumit tip de stat și de societate, precum și principiile care guvernează relațiile unui stat cu celelalte state, ca subiect de drept internațional. Putem vorbi, astfel, din această perspectivă, despre o componentă de identitate constituțională, ca parte integrantă, intrinsecă a identității unui stat, a unei comunități politice și a etosului unui popor, al cărei scop este acela de a asigura fizionomia și stabilitatea unei națiuni.

În construcția oricărui edificiu constituțional operăm cu două dimensiuni inseparabile: tradiția și inovația.

Structura acestei relații nu este antitetică, ci mai degrabă reversibilă. Acest tip de interrelație între cei doi termeni funcționează într-o logică evolutivă și corelativă, forța tradiției și respectul ei, constituindu-se într-un patrimoniu imaterial al creației intelectuale a unui popor, reprezentând un sistem de referință permanentă în procesul de îmbogățire, rafinare, inovare și dezvoltare constituțională, proces determinat de însăși evoluția evenimentelor istorice ale societăților umane. Putem afirma astfel că relațiile dintre tradițiile constituționale și procesul firesc de dezvoltare constituțională sunt complementare și interactive, tradiția, perspectiva dezvoltării acesteia și inovația nu se exclud, ci ele coexistă și se influențează reciproc de-a lungul istoriei oricărei comunități politice.

În acest cadru de referință, mi-aș permite să fac câteva ilustrări concrete ale modului în care tradiția, gândirea originară de esență constituțională a unui popor în istorie s-a îmbinat cu inovația prin receptarea unor valori, principii și modele mai performante și moderne sau prin gândirea creatoare proprie în acest domeniu.

Din această perspectivă, istoria noastră, a românilor, ne oferă posibilitatea să observăm această dialectică interesantă de modelare constituțională evolutivă pe fundalul unor tradiții constituționale românești, dar și al integrării unor noi paradigme constituționale.

Căderea regimului totalitar-comunist a condus la reconstrucția întregului edificiu constituțional, care s-a concretizat prin adoptarea, în anul 1991, a unei noi Constituții, ce a preluat tradițiile românești de constituționalitate, dar a receptat și instituții noi, democratice, aparținând statului de drept și modelului de civilizație politică de tip occidental.

În art. 1 din Constituția din 1991, în care sunt consacrate trăsăturile statului român și valorile sale supreme, legiuitorul constituant a raportat procesul receptării acestor noi instituții la „spiritul tradițiilor democratice ale poporului român și al idealurilor Revoluției din decembrie 1989”.

Prevederea din același articol al Constituției actuale, potrivit căreia „România este stat național”, aparține textului Constituției din 1923. Sintagma „stat național” a fost introdusă în cuprinsul acestei constituții, considerată una dintre cele mai democratice și liberale constituții ale României, în urma unui discurs fulminant în Constituantă al marelui nostru istoric Nicolae Iorga. Această sintagmă constituțională se păstrează, în mod tradițional, și în textele constituțiilor ulterioare, atunci când se identifică trăsăturile statului român, așa cum a fost statornicită și în noua Constituție din 1991, evident într-o accepțiune interpretativă nonetnocentristă.

O altă prevedere din Constituția adoptată în 1991 pentru care Adunarea Constituantă a decis prin vot democratic este și organizarea bicamerală a Parlamentului României, respectiv Camera Deputaților și Senat.

În dezbaterile din Constituantă au existat două teze în discuție: prima teză, constând în monocameralismul parlamentar ca efect firesc al caracterului unitar al statului român, propunere

pe care, de altfel, eu însuși am formulat-o în termenii unui constituționalism raționalizat, și a doua teză, a bicameralismului parlamentar, impropriu prin definiție unui stat unitar, teză care a și triumfat în cele din urmă, fiind însușită ca atare de membrii Constituantei, motivată de forța tradiției, evocându-se faptul că România a avut „în mod tradițional”, în perioada democratică a țării, un parlament bicameral, aspect menționat și în jurisprudența Curții Constituționale a României în Decizia nr. 799 din 17 iunie 2011.

De asemenea, reglementarea controlului de constituționalitate prin Constituția din 1991 exprimă atașamentul față de tradițiile noastre constituționale. Această formă de control era stipulată în art. 103 din Constituția din 1923, fiind exercitat de Curtea de Casație în secțiuni unite. Merită menționat faptul că această reglementare din 1923 este la rândul ei continuarea unei anteriorități, întrucât controlul de constituționalitate a fost consacrat mai întâi pe cale pretoriană în 1912 în faimosul proces al tramvaielor în care Tribunalul Ilfov în primă instanță a declarat, prin Hotărârea nr. 919 din 2 februarie 1912, neconstituționalitatea unei pretinse legi interpretative din 18 decembrie 1911, soluție confirmată de Curtea de Casație prin Decizia nr. 261 din 16 martie 1912. România, ca atare, a fost printre cele mai avansate state care au adoptat ideea de control de constituționalitate. În aceeași optică, de continuitate și de păstrare a tradițiilor instituționale, au fost reînființate Curtea de Conturi și Consiliul Legislativ, care au existat în tradiția constituțională în perioada interbelică și care, în virtutea tradiției, în Constituția din 1991 au fost reînființate cu rang constituțional.

Iată deci cum spiritul și instituțiile tradițiilor democratice și constituționale ale poporului român au supraviețuit nu numai în Constituțiile succesive anterioare ale României, bucurându-se de continuitate, ci chiar și în noua Constituție din 1991, revizuită în anul 2003.

În cele ce urmează voi face referire la unele ilustrări de inovație și „transplanturi constituționale”, cum au mai fost ele calificate în doctrină, cu referire în mod deosebit la Constituția din 1991.

Așa cum bine cunoaștem, după abolirea regimului comunist, a fost convocată prin alegeri democratice, în anul 1990, o Adunare Constituantă ce avea ca obiectiv principal adoptarea unei noi Constituții, care să reflecte opțiunea României pentru un regim democratic autentic și valorile statului de drept. Personal, am făcut parte din Constituantă și din Comisia de redactare a proiectului acestei Constituții, ceea ce mă îndreptățește să fac unele considerații mai consistente despre cum s-a adoptat această Constituție, despre dezbaterile care au avut loc, despre tezele și antitezele care s-au confruntat între tradiție și inovație, dar nu acesta este scopul acestei reuniuni.

În acest sens, vreau să evoc doar câteva noutăți, inovații, „transplanturi”, dacă acceptați această terminologie, introduse în conținutul Constituției din 1991, care s-au armonizat cu spiritul și tradițiile noastre constituționale, constituindu-se într-o arhitectură constituțională funcțională, respectiv introducerea principiului prevalenței dreptului internațional în sfera drepturilor omului, a unui repertoriu mai larg de drepturi și libertăți ale cetățenilor, introducerea a două instituții noi fundamentale, Curtea Constituțională și Avocatul Poporului, primate încă de la început în Constituanta din 1991 ca două instituții „exotice” pentru mentalitatea juridică din anii '90 și care cred că nici astăzi nu sunt suficient asimilate în conștiința juridică națională și în opinia publică românească în ceea ce privește natura, rolul și funcțiile lor democratice.

Nu putem vorbi despre constituționalism și constituționalitate fără existența unor instituții speciale și specializate care să efectueze controlul de constituționalitate în limitele competențelor stabilite de Legea fundamentală.

Consacrarea controlului de constituționalitate a legilor, fie sub forma controlului judecătoresc, fie sub forma controlului prin intermediul unor autorități jurisdicționale independente, a reprezentat un salt calitativ în consolidarea statului de drept, deoarece prin acest tip de control sunt protejate, mai eficient și mai eficace, principiile și valorile supreme ale unei societăți democratice, ca sistem de referință și legitimare pentru întreaga ordine de drept.

Posibilitatea de a verifica legile sub aspectul respectării exigențelor stabilite de Constituție și de a demitiza „caracterul sacru al legii”, al „legalismului” și al „suveranității absolute” a parlamentelor în domeniul legiferării a însemnat o schimbare radicală a concepției tradiționaliste despre atotputernicia puterii legislative, care într-un stat veritabil de drept poate fi limitată atunci când încalcă atât valori și principii supreme ale societății, cât și drepturile omului.

Limita libertății de legiferare a parlamentelor, în concepția statului de drept, o constituie încălcarea sau nerespectarea prin legiferare a acestor valori și drepturi individuale, situații în care legea poate fi declarată neconstituțională și, deci, inaplicabilă. Acesta este unul dintre efectele majore ale constituționalismului, în care justiția constituțională devine o condiție indispensabilă a statului de drept, iar scopul curților constituționale este acela de a forma o nouă conștiință constituțională a echilibrului și proporționalității dintre autoritatea puterii de stat și respectarea legitimității libertății cetățeanului.

O altă noutate, introdusă la revizuirea din 2003 a Constituției, o reprezintă aplicarea cu prioritate a dreptului Uniunii Europene în limitele competențelor conferite instituțiilor europene prin tratatul de aderare la Uniunea Europeană, sens în care art. 148 alin. (2) din Constituție stabilește că „prevederile tratatelor constitutive ale Uniunii Europene, precum și celelalte reglementări comunitare cu caracter obligatoriu, au prioritate față de dispozițiile contrare din legile interne, cu respectarea prevederilor actului de aderare”.

În contextul aplicării dreptului Uniunii Europene, constituționalismul românesc se confruntă astăzi cu o provocare interesantă în cadrul raporturilor dintre dreptul Uniunii Europene și normele constituționale naționale, dintre principiul priorității dreptului Uniunii și dispozițiile interne de natură constituțională.

Considerăm că această problematică este, în prezent, o temă de mare actualitate pentru constituționalismul românesc, ca de altfel pentru toate statele Uniunii Europene, și impune promovarea unui dialog judiciar instituționalizat între curțile constituționale naționale și Curtea Europeană de Justiție, a unei cooperări juridice europene, în spațiul pluralismului juridic european, bazat pe încredere, bună-credință, respect reciproc și complementaritate între cele două ordini juridice, europeană și națională.

În aceste condiții, de constituționalism interactiv și complementar, a apărut o nouă formă a diplomației europene, alături de diplomația guvernamentală și diplomația parlamentară, și anume diplomația europeană judiciară, ce are ca obiectiv promovarea unui nou sincronism juridic esențial în spațiul comun european.

Referindu-ne la posibilitatea realizării unui constituționalism european, ne putem pune întrebarea: ce fel de constituționalism trebuie să fie acesta?

Neîndoielnic, un constituționalism care să unească oamenii, cum spunea Jean Monnet, și să configureze un teritoriu comun al europenilor, care trebuie să fie cultura, cum spunea Paul Valéry; în cazul nostru, cultura constituțională a conceptelor, paradigmatelor și procedurilor care prin universalismul lor au vocația unirii oamenilor și mai puțin a coalizării statelor.

În privința catalogului drepturilor și libertăților fundamentale care formează nucleul statului de drept, observăm menținerea unor drepturi tradiționale, dar și adăugarea unor noi generații de drepturi și libertăți compatibile cu evoluția societății și sporirea unor garanții și mijloace specifice de protecție națională și internațională ale acestora.

Se cuvine să amintim la secțiunea „noutăți constituționale” și reglementarea limitelor revizuirii Constituției, prevăzută de art. 152 din Constituție, precum și a procedurii de aprobare prin referendum popular a Constituției din 1991 și a legii de revizuire, ceea ce înzestreaază Constituția noastră cu o forță juridică superioară celorlalte categorii de acte juridice care fac parte din piramida sistemului nostru de drept.

O constituție, orice constituție, este o creație, o lucrare omenească și comportă toate virtuțile, limitele și „slăbiciunile” naturii umane și ale timpului istoric în care a fost edictată.

Prin urmare, o constituție, indiferent de calitățile și utilitatea ei, nu trebuie considerată o lucrare imuabilă, ea putând fi supusă revizuirilor ori de câte ori această necesitate este stringentă pentru bunul mers al societății.

Trecerea timpului determină în mod inevitabil mutații la nivelul întregului sistem statal, procesele și structurile din societate evoluează sau se schimbă, impunând viziuni și abordări noi, în concordanță cu relieful mereu schimbător al vieții socioeconomice și culturale.

Acest fenomen este universal valabil; chiar și prima Constituție scrisă, Constituția Statelor Unite ale Americii, deși are doar șapte articole, a fost revizuită prin cele 27 de amendamente după intrarea ei în vigoare în 1787.

De aceea, aceste acte fundamentale de creație politico-juridică, numite constituții, pe care se întemeiază societatea în dezvoltarea și progresul ei, trebuie adaptate la cerințele vieții reale a oamenilor și la cerințele statelor care diriguiesc în mod reprezentativ și legitim societățile.

Raționalitatea ne impune să admitem că sistemele constituționale ale statelor fac parte din categoria sistemelor deschise, receptive la dinamica proceselor istorice și susceptibile de îmbogățire cu noi valori, principii și instituții care să confere stabilitate și evoluție în același timp întregului sistem social. În acest sens, parafrazându-l pe filozoful român Constantin Noica, putem spune că, metaforic vorbind, orice constituție este o închidere care se deschide și este, trebuie să fie, mereu permeabilă la evoluția societății și a istoriei.

Există însă și un contrapunct la cele afirmate: de regulă, constituțiile sunt întemeietoare prin caracterul lor, structurant și stabilizator, prin forța lor juridică supraordonată sistemului de drept, prin materiile și metodele de reglementare, ca expresie în ultimă instanță a voinței suverane a poporului. De aceea, revizuirea lor trebuie făcută cu precauție și echilibru, cu intervenția unor reglaje necesare utile, dar care să nu conțină riscul destabilizării sistemului de drept și a statusului constituțional și legal al cetățenilor într-o societate democratică.

Necesitățile de constituționalizare, care pot apărea în perspectivă la nivelul societății, sunt în prezent provocările pe care le implică inteligența artificială și exigențele de protecție

a mediului, care pot genera necesități de reglementare a unor noi drepturi fundamentale ale omului sau garanții suplimentare ale acestor drepturi în raport cu efectele potențiale ale transformărilor de anvergură ce pot afecta viața și libertățile cetățenilor.

Evident că toate aceste preocupări noi au legătură cu omul, privit ca persoană care prin ea însăși are valoare absolută, căruia îi trebuie prezervată și garantată demnitatea umană intangibilă în toate formele ei de manifestare și în orice spațiu ar trăi persoana umană.

Dacă ar fi să măsurăm astăzi starea de constituționalitate a societății românești, în care Curtea Constituțională a României are rolul unui barometru, ar fi util să elaborăm un studiu în care, valorificând cunoștințele teoretice în sfera dreptului constituțional, a istoriei instituțiilor politico-juridice românești, precum și a jurisprudenței Curții Constituționale, să putem determina și cuantifica starea de constituționalitate a societății românești, cu atât mai mult cu cât au trecut un număr suficient de ani de la adoptarea noii Constituții a României din 1991 și un număr de 30 de ani de la înființarea Curții Constituționale, care este interpretul și garantul supremației Constituției, pentru a putea oferi specialiștilor și publicului un studiu științific complet de evaluare a stării de constituționalitate a instituțiilor și societății românești actuale.

Ne propunem ca acest proiect să fie realizat în colaborare cu Academia Română, cu cercetătorii acestei instituții, împreună cu specialiștii Curții Constituționale, judecători și magistrați ai acestei autorități care înfăptuiește în mod efectiv justiția constituțională.

În acest sens, am purtat convorbiri, de principiu, cu domnul președinte al Academiei, cu domnul profesor Mircea Dușu, cu alți specialiști și profesioniști pentru a realiza împreună acest studiu necesar și așteptat de societatea civilă. Va fi un studiu care va presupune o cercetare interdisciplinară, istorică, sociologică, politologică și, se subînțelege, juridică.

În ceea ce mă privește, ca judecător constituțional, indiferent de proporția de tradiționalism sau inovație a unei constituții, am convingerea/credința că interpretarea și aplicarea oricărei constituții trebuie să se bazeze pe un constituționalism civic, în egală măsură pentru toți cetățenii unei patrii, cetățeni liberi, cu drepturi depline, și să nu se bazeze pe un constituționalism formalist, etnicist și populist, forme degradate ale democrației constituționale.

În încheiere, îmi exprim încrederea că inițiativa privind cercetarea științifică a tradiției și perspectivei constituționalismului românesc pentru care domnul președinte al Academiei Române și domnul profesor Mircea Dușu au optat întru celebrarea centenarului Constituției din 1923 va aduce noi abordări și contribuții din partea celor implicați în această necesară *restitutio* istorică și juridică. Aceleași gânduri optimiste le exprim și în legătură cu virtualul proiect de cercetare privind evaluarea stării de constituționalitate a societății românești pe care îl propun astăzi partenerilor noștri, Academia Română, respectiv Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu”.

Felicitându-vă încă o dată pentru lansarea acestui proiect generos și angajant,
Vă mulțumesc pentru atenție!

Președintele Curții Constituționale
Marian ENACHE